

УДК 8-54+413.22

Вербич Н.С., молодший науковий співробітник відділу граматики та фонетики Інституту української мови НАН України

Стилістична та соціолінгвістична варіативність темпу усного тексту (на прикладі жанру проповіді)

У статті розглянуто особливості часової організації жанру проповіді. Виявлено соціолінгвістичні та стилістичні чинники, які зумовлюють варіативність темпу усного тексту.

The work focuses on the analysis of the temporary characteristics of the sermon. It has been discovered the social and stylistic factors causing temporal variety of tempo of verbal text.

За визначенням дослідників, темп є одним з найвагоміших критеріїв, за яким диференціюють мовні стилі взагалі та їхні жанри зокрема. Саме темп, швидкість вимови, часокількість звучання в усному мовленні щонайтісніше пов'язані зі змістом висловленого.

Часові характеристики мовлення є поліінформативними й зумовлені низкою факторів: *екстралінгвальними* – мовною ситуацією, що визначає критерій офіційності / неофіційності мовлення та його емоційну насиченість; ступінь складності повідомлюваної інформації тощо; *соціально-психологічними* – типом нервової системи мовця, його психічним станом у момент мовлення; *національно-мовними* традиціями соціуму тощо; *власне мовними* – логіко-семантичною структурою тексту, його функціональним призначенням, засобами мовного оформлення висловлювань тощо.

Метою роботи стало визначення темпоральних особливостей проповіді, її сприйняття і співвіднесених з нею акустичних характеристик, тобто вивчення того, що на рівні часової організації робить мову проповіді виразною, впливовою, крім цього, що відрізняє мову проповідника-священника від мови членів інших соціальних груп. Матеріалом є проповіді, виголошені священниками у церквах (I тип – церковна проповідь; мовці В, Я, Л), проповіді, виголошені пасторами протестантських церков (II тип; сектантська проповідь; мовці П, К), і тексти проповідей, начитані дикторами українського радіо в ЛЕФ Інституту української мови за спеціальним завданням – звуковий текст у реалізації дикторів мав відповідати публічно виголошеній проповіді з виявленням сугестивного впливу (III тип; диктори Є, Р).

Для аналізу часових характеристик мовлення

суттєвим є встановлення значень сумарного (з урахуванням тривалості пауз) та інтегративного (без урахування тривалості пауз) темпу. У нашому дослідженні за одиницю темпу взято склад, оскільки саме склад є „мінімальним відрізком усного мовлення на межі між акустичним сигналом і смислорозрізнявальним елементом мови” [2, 55]. Для з'ясування загального темпу висловлювання встановлено середньоскладову тривалість досліджуваних текстів. Для встановлення значення темпу у виокремленні проповіді як жанру релігійного стилю та особливостей вимови представниками різних соціальних груп (проповідник-священик, проповідник-пастор і диктор радіо, що має практичні навички виголошення текстів різних жанрів) розглянуто середньоскладову тривалість окремих синтагм, фраз і промінантних складів в абсолютних і відносних одиницях.

Особливістю виголошення церковної проповіді є перевага середнього темпу вимови (61%). Кількість складів, вимовлених за секунду, становить 4,5 складу, 4,6 складу та 5 складів у різних промовців, що відповідає показникам середнього темпу українського усного мовлення. Однак більшість аудиторів характеризували темп таких текстів як уповільнений. Очевидно, таке сприйняття зумовлене, по-перше, характером темпу, який у проповіді, виголошеній священником, майже не змінюється впродовж виступу, він – стабільний, рівний; по-друге, особливостями паузального членування. Цікаво, що в таких текстах не зафіксовано дуже повільної та пришвидшеної вимови окремих фраз.

Темп протестантської проповіді аудиторів характеризували як уповільнений, іноді дуже повільний, “розтягнений”. Показово, що середня кількість складів, вимовлених за секунду, становить

4,1 складу. Дані комп'ютерного аналізу засвідчують, що більшість фраз вимовлено в уповільненому (45%) або середньому (44%) темпі. Саме в таких текстах зафіксовано найбільшу кількість фраз, вимовлених у дуже повільному темпі: 12% – в одного мовця та 10% – у другого. Варіювання темпу в діапазоні “уповільнений – середній – дуже повільний” є специфічною рисою таких текстів. У посібниках для пасторів-проповідників однією з вимог до виголошення проповіді є вимога змінювати темп упродовж виступу: “Якщо проповідник говорив досить швидко..., то несподіваний перехід до фраз, вимовлених повільно, буде особливо виразним прийомом» [6, 202]. Помічено, що зміни темпу корелюють зі змінами гучності вимови як у межах цілого фоноабзацу, так і в межах окремих

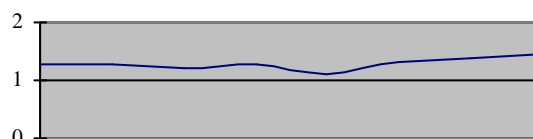
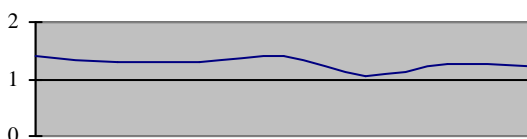
фраз, зокрема – голосніша вимова певних сегментів тексту збігається з повільнішою їх вимовою.

У текстах, начитаних дикторами, переважає уповільнений темп (53%), хоча спостерігаємо випадки вимови окремих фраз у пришвидшеному й дуже повільному темпі. Отже, диктори дотримувались однієї з основних вимог до виголошення усного публічного виступу – змінювати темп упродовж виступу. Ці зміни пов'язані здебільшого з підкресленням опозиції важливості / надлишковості інформації, значущістю окремих елементів висловлювання, з вираженням емоційно-вольового спрямування виступу, з психологічною настановою мовця тощо (зміни темпу вимови окремих фоноабзаців тексту відображено на графіках 1-6).

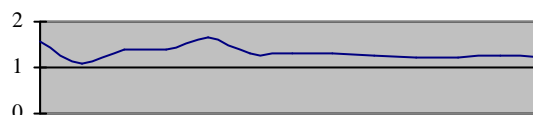
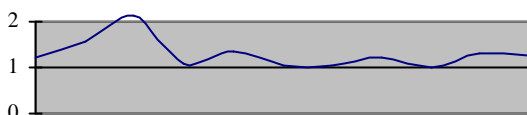
Графіки 1-6

Зміни темпу в проповіді (у відносних одиницях)

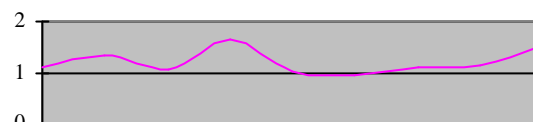
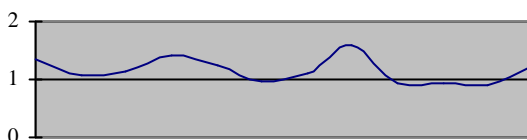
Проповідь, виголошена священником

Проповідь, виголошена пастором

Проповідь, начитана дикторами

Важливою характеристикою, що впливає на сприйняття темпу усного тексту, є тривалість промінантних складів та кількість і характер пауз. Між тривалістю звучання, кількістю пауз та швидкістю вимови існує прямий зв'язок.

У текстах, начитаних дикторами радіо, спостерігаємо досить різке протиставлення тривалості наголошеного / ненаголошеного складів: диктор Є – 295–210 мс, диктор Р – 293–208 мс. У проповідях, виголошених священниками, середній показник тривалості наголошеного складу

на 67 мс більший за середню тривалість ненаголошеного складу, що, безперечно, зумовлює плавність інтонаційної лінії висловлювання. У протестантській проповіді таке протиставлення ще менше: 273 мс наголошений склад і 214 мс ненаголошений.

Крім цього, у проповіді, виголошеній дикторами, спостерігаємо значну варіативність значень тривалості складів в окремих фразах (від 167 мс до 351 мс у диктора Є, та від 183 мс до 328 мс у диктора Р). У текстах церковної та сек-

тантської проповіді коливання середньоскладової тривалості значно менші: 224–294 мс у мовця В, 238–343 мс у мовця Я, 188–289 мс у мовця Л; 258–357 мс у мовця П, 195–265 мс у мовця К. Безперечно, названі характеристики – протиставлення тривалості наголошеного / ненаголошеного складів і порівняння середньоскладової тривалості сусідніх фраз – відображають своєрідність часової організації тексту. Так, незначні коливання середньоскладової тривалості фраз і невелике протиставлення наголошеного / ненаголошеного складів сприяють утворенню уповільненого, “плавного”, “спокійного” темпу, суттєвіші коливання й протиставлення – динамічної, імпульсивноритмічної організації тексту.

За часовою характеристикою прикметною ознакою висловлювань у досліджуваному матеріалі визнано збільшення часу звучання ядерних складів, середньоскладова тривалість яких найбільша в церковній проповіді – 1,60 відносних одиниць (далі – в.о.), у протестантській – 1,51 в.о., у текстах, начитаних дикторами, – 1,54 в.о.). Тривалість цих складів перевищує час звучання всіх інших складів висловлювання, що є характерною ознакою виразного усного мовлення в цілому. У церковній проповіді стабільне місце акцентно виділеного слова (воно або оформлене в окрему синтагму, або є останнім словом синтагми) визначає своєрідність ритму на рівні темпорального оформлення висловлювань – саме на цих сегментах спостерігаємо найповільнішу вимову. В інших текстах ядерний компонент може займати будь-яку позицію у фразі взагалі та в синтагмі зокрема.

Аналіз тривалості промінантних складів виявив таку особливість проповіді, виголошеної священиком, як значне подовження останнього наголошеного складу синтагми, особливо якщо він є абсолютно кінцевим (1,54 в.о.); у випадку, коли після наголошеного є ще один або кілька ненаголошених складів, його тривалість дещо зменшується і становить 1,34 в.о.

І.О.Комарова під час аналізу фінального подовження наголошених і ненаголошених складів у різних типах усних текстів (зокрема, речитативи священика, молитви, уривках із прозових творів, віршах, духовних піснях тощо) дійшла висновку, що найпоєднаніше таке подовження діє в речитативі священика й молитві. „Тут немає ніяких відступів від правила, все чітко та зрозуміло, читання літургії наближене до співу – сильно подовжуються останні голосні – вони просто проспівуються” [3, 167]. Важливою особливістю такої вимови є те, що кінцевий наголошений голосний зазвичай за тривалістю довший за післянаголошені. Автор відзначає й особливості фінального подовження церковного пісенспіву: подовження починається з наголошеного голосного останнього фонетичного слова синта-

гми й поширюється на всі післянаголошені склади до кінця фрази. Отже, подовження останнього наголошеного складу синтагми є однією із специфічних ознак загальної ритмічної організації богослужіння. Якщо брати до уваги, що проповідь – це обов’язкова та органічна частина служби Божої, то зрозуміло, що її ритм підпорядкований загальному ритму богослужіння, і подовження останнього наголошеного складу синтагми – закономірне явище часової організації таких текстів.

У протестантській проповіді та текстах, начитаних дикторами, спільною виявилася тенденція до подовження передпаузальних ненаголошених складів (ця риса є загальномовною особливістю українського усного мовлення). Середній час звучання передпаузального складу в протестантській проповіді найбільший – 336 мс (1,43 в.о.); у текстах, начитаних дикторами, тривалість такого складу становить 338 мс (або 1,39 в.о.). У випадку, коли передпаузальний склад наголошений, його тривалість значно перевищує тривалість попереднього ненаголошеного складу в усіх типах текстів. Подовження передпаузального складу в проповіді, виголошеній пастором, зумовлене загальною характеристикою темпу таких текстів: плавністю, навіть деякою розтягненістю вимови. Фінальне подовження в текстах, начитаних дикторами, перевищує показники, характерні для вимови сучасних усних публічних виступів (за нашими даними, таке подовження становить – 1,2 в.о.), але менше за такі ж показники у проповідях, виголошених пасторами. Це пояснюється тим, що диктори володіють знаннями про різні стилі вимови й, зокрема, мають загальне уявлення про особливості виголошення проповіді; але умови виголошення таких текстів не є природними (нагадаємо, що диктори начитували тексти за спеціальним завданням у Лабораторії експериментальної фонетики), і для мовців значне подовження є штучним.

Час звучання 1-го наголошеного (1,24 в.о.), наголошеного складу акцентно виділеного слова (1,60 в.о.) й абсолютно кінцевого складу (1,34 в.о.) в проповіді, виголошеній священиками, перевищує такі ж показники в текстах, начитаних дикторами (1,05; 1,54 та 1,15 відповідно). А тривалість передпаузальних складів виявилася найдовшою у проповідях, виголошених пасторами (1,48 в.о.). Якщо в інших типах текстів спостерігаємо певну варіативність у подовженні передпаузальних складів (у церковній проповіді останній наголошений склад синтагми перебирає здатність подовжуватися на себе; у текстах III типу подовження передпаузального складу є типовим, але не постійним явищем), то у проповіді II типу таке подовження – обов’язковий компонент часової організації тексту. Відносні показники тривалості складів проповіді, виголо-

шеної пастором, близькі до показників проповіді, виголошеної священиком.

Отже, час звучання промінантних складів і порівняння середньоскладової тривалості фраз у текстах, виголошених дикторами, зумовлюють сприйняття темпу проповіді як змінного. Очевидно, через це аудиторіа зазначали, що він дещо швидший, порівняно з темпом проповіді, виголошеної священиками і пасторами.

У багатьох посібниках для священнослужителів зазначено про необхідність обережності спокійно-умиротворений характер храмового дійства від світського впливу, не наділяти його складові зайвою пристрасною та драматизмом: „співам у храмі не притаманна ускладнена манера виконання, властива оперним аріям; ікони мають сповіщати мовою тілесних форм не про красу земну, а про вічність, незмінність вищого світу (звідси й застиглість, нерухомість, незмінність фігур і поз); усі відправи повинні бути сповнені величі й незворушного спокою” [5, с. 374-375]. Відповідно, й проповідь, як частина богослужіння, повинна органічно поєднуватися з художньо-мистецькими та іншими символами культу в процесі відправи “для утворення таємничо-захоплюючої, урочисто-піднесеної, містично-зачаровуючої картини, що відповідно впливає на психіку її учасників, стимулюючи, підтримуючи, зміцнюючи їх віру” [5, 374 = 375]. Самі священики відзначили, що для розвитку релігійно-молитовного настрою потрібні, перш за все, осмисленість і зворушливість церковної служби загалом і проповіді зокрема. А це виключає поспішливе, недоладне буркотіння, що зливається часом у суцільний гомін і, навпаки, різкі зміни темпу в сусідніх фразах. Тому уповільнену, малозмінну вимову церковної проповіді пояснюємо насамперед функціональним призначенням такого тексту. За визначенням Т. Біленко, “проповідь слова Божого – це дійство *сакральне*, воно пробуджує душі саме тому, що через людські уста доноситься *святе*, а не *земне*” [1, с. 9].

Умови реалізації та функціональне призначення сектантської проповіді відрізняють її від церковної. Специфічним є, за визначенням психологів, процес трансформації – перетворення негативно забарвлених, гнітючих емоційних станів у позитивно забарвлені, світлі, радісні: “наприклад, у православному і католицькому культі він не такий екстатично-інтенсивний, більш спокійно-умиротворений порівняно з культами деяких сектантських угруповань” [4, с. 77].

Нагнітання емоційної напруги, її бурхлива розрядка як кульмінація емоційного збудження (зазвичай під час спільної молитви) і домінування спокійних емоцій під завершення культової відправи – це ті риси, що позначаються і на особливостях виголошення проповіді. Так, загаль-

ний уповільнений темп сектантської проповіді зумовлений насамперед імпровізованим характером її виголошення – пастор хоча й заздалегідь продумує і готує текст, але не читає його. А певні зміни темпу пов’язані, безперечно, з підвищеною емоційністю всієї культової відправи, наявністю в тексті проповіді чималої кількості прикладів із власного життя проповідника або його особистих спостережень, емоційним залученням аудиторії тощо. Крім цього, для сектантської проповіді, як загалом і для всього культового дійства в неохристиянській церкві, властиве тісне переплетення релігійних і світських елементів, богослужіння і шоу.

Отже, аналіз часових характеристик проповіді різних типів показав існування певного темпорального діапазону – уповільненого й середнього темпів. Різниця між типами проповіді виявляється у ступені варіативності темпу впродовж виступу. З погляду сприйняття темп – величина не абсолютна, а відносна. Слухач сприймає не абсолютні показники темпу, а його змінність або стабільність. Саме характер темпу є величиною функціонально значущою. Темп церковної проповіді визначаємо як рівномірний, плавний як за характером розподілу в окремій фразі, так і в межах усього тексту. Темп протестантської проповіді визначено як уповільнений, але змінний, що наближає його до темпу текстів, начитаних дикторами. Темп проповіді, виголошеної диктором, є дещо пришвидшений і змінний щодо темпу проповіді, виголошеної священиком. Варіативність темпу в таких текстах зумовлена, з одного боку, наявністю різних за тривалістю пауз, а з іншого – прискоренням артикуляції при вимові довгих ритмічних груп, що передають менш важливу інформацію, та уповільненням швидкості артикуляції коротких чи середніх ритмічних груп, що містять важливу інформацію.

Виклад матеріалу в реалізації дикторів характеризують значна варіативність тривалості складів в окремих фразах і протиставлення тривалості наголошеного / ненаголошеного складів. У церковній і сектантській проповідях ці показники значно менші, що й відображається на своєрідності часової організації тексту. Час звучання промінантних складів (1-го наголошеного, наголошеного складу акцентно виділеного слова й абсолютно кінцевого складу) в проповіді, виголошеній священиками, перевищує такі ж показники в текстах, начитаних дикторами. А тривалість передпаузальних складів виявилася довшою у текстах, виголошених пасторами. У церковній проповіді спостерігаємо порушення тенденції подовження передпаузальних складів, оскільки останній наголошений склад синтагми перебирає здатність подовжуватися на себе. Відносні показники тривалості промінантних скла-

дів протестантської проповіді близькі до показників проповіді, виголошеної священиком.

Отже, аналіз просодичних характеристик проповіді різних типів засвідчує: проповідь, виголошена священиком у церкві, як жанр релігійного стилю має цілісну виразну інтонаційну структуру, що відображено, зокрема, і в часовій її організації. Особливості виголошення протестантської проповіді наближені до правил реалізації сучасного усного виступу (представлені, зокрема, у вимові дикторів радіо), хоча і зберігають основні темпорально-ритмічні ознаки власне

проповіді: повторювання однотипних акцентних фігур, уповільнена вимова, однотипність пауз тощо. Тобто, попри існування загальної інтонаційної моделі проповіді, спостерігаємо певні відмінності у функціональному навантаженні просодичних характеристик, що залежить від різних соціальних факторів, зокрема: конкретної ситуації мовлення, соціальних ролей співрозмовників у цій ситуації, індивідуальної настанови мовця, його мети у визначеному комунікативному акті.

Література

1. Біленко Т. Феномен слова в християнському культурі України. – Дрогобич, 1993. – 96 с.
2. Галяшина Е.И. Прикладные основы судебной фоноскопической экспертизы // Теория и практика судебной экспертизы. – СПб: Питер, 2003. – С. 9-212.
3. Комарова И.А. Конечное продление в различных жанрах речи и музыки // Проблемы фонетики – IV. – М.: Наука, 2002. – С. 157-169.
4. Москалец В.П. Психология религии. – К.: Академ-видав, 2004. – 239 с.
5. Настольная книга священнослужителя: В 5 т. – М.: Изд-во Моск. Патриархии, 1977. – Т. 1. – 618 с.; 1986. – Т. 5. – 814 с.
6. Норт С. Проповедование: человек и метод: Интенсивное изучение подготовки и чтения проповеди. – Донецк: Изд-во “Libre” Духовного центра “Благовест”, 2002. – 228 с.